

на собі подих того часу, бачимо перед собою живих людей, живу мову, а не вимучені декламації. Як документ життя літопис сей не багато має собі рівних взагалі в середньовічній літературі. Притім склад його досить різнорідний, як ми бачили, а щодо змісту і форми, деякі частини його визначаються високою літературністю. Хто хоче мати докладний образ нашого старого письменства, не може вдоволившись короткою сумаричною характеристикою, якою звичайно збувають сю монументальну річ в усяких літературних переглядах, старих і нових. Мусить познайомитись з нею ближче, з її різними частями й різними авторами, хоча й анонімними, але досить індивідуальними в стилі й ідеях.

Тому від загального перегляду переходжу до огляду більш інтересних повістей, які ввійшли до літопису. Оглядатиму їх кожду зокрема. Починаю з повісті про Ізяслава Мстиславича, яка виповнює центральну частину літопису. Найбільша розміром, найбагатша змістом, вона найкраще введе нас в розуміння дружинної повісті тої доби і послужить потім мірою для порівняння інших повістей, включених до сеї літописної збірки.

Повість про Ізяслава. Оповідання про боротьбу за київський стіл, зведену Ізяславом Мстиславичем по смерті Всеволода Ольговича, в 1146—1154 рр., котрому я даю коротку назву «повісті про Ізяслава», становить найвизначнішу частину Київського літопису і взагалі мусить уважатись найкращим повістевим твором нашої старої літератури. Передусім вона визначається своїми розмірами. Історія подій від смерті Всеволода до смерті Ізяслава — восьми літ, становить якраз третину всього Київського літопису. Коли виключити відсеї сторонні замітки й додатки, котрими порозбивана ся повість при складанні літопису й її переробках, на долю повісті все-таки зостанеться коло чотирьох аркушів друку великої вісімки. Історія сих — приблизно семи років — розповіджена так докладно, як ні одна інша частина нашої історії в нашій старій історіографії, аж до Хмельниччини, а так багато і безпосередньо, як взагалі ніяка інша доба. По безпосередності і реальності оповідання поруч сеї повісті може бути поставлена хіба тільки повість Василя про волинську війну 1090-х рр. (осліплення Василька і зв'язані з ним події). Але та значно коротша і тільки місцями підноситься до сього багатства й драматизму оповідання, котре становить характеристичну прикмету повісті про Ізяслава.

Свій ефект осягає вона засобами дуже малими. Будова її зовсім проста, навіть, можна сказати, елементарна. Автор не старається ніякими зовнішніми способами розчленити своє оповідання або надати йому певну одноцільність.

Епізод за епізодом він уводить стереотиповими фразами, як «в тоже веремя», «томже лѣтъ» і т. под. (почасти заступленими іншими хронологічними означеннями при редакції літопису). Будова фраз дуже однотайна і елементарна. Переважає координація, речення додається до речення за поміччю монотонного «и» або «же». Більша зв'язність досягається улюбленим дієприкметниковим підпорядкуванням першого речення, причім воно, одначе, лучиться з другим за поміччю лучника «и». Більш складні дієприкметникові речення, що наближалися б до Галицького літопису, тут рідкі. Іноді стрічається паралельна будова речень, повторення однакових фраз переходових, симетричне розміщення слів для скріплення враження повної тотожності, напр.:

«аже Изяславимъ сторожемъ зрѣти бяшетъ на галичьскии огни, а галичьскимъ сторожемъ зрѣти бяше на Изяславли огни» (див. нижче).

Або: «переже въ Дюргя въ бубны в нолку и в трубы въструбиша, послци же начаша dospъвати,

такоже у Вячьслава и у Изяслава и у Ростислава почаша бити въ бубны и въ трубы трубити, полци же начаша dospъвати» (див. нижче).

Або: «Изяславъ ѣда битися съ Игоремъ тако молвить: азъ Києва не собъ ищю, но оно отецъ мой Вячьславъ, братъ старѣй, а тому его ищю... а и Богъ ему помоглъ, а онъ же Киевъ собъ, а ѣще надъ тѣмъ и Туровъ и Пинескъ у мене отнялъ — то ти Изяславъ мы тѣмъ преобидиль».

А ты паки, брате, поѣдъ¹ Переяславлю съ Изяславомъ битися, такоже молвиши: азъ Києва не собъ ищю — оно у мене братъ старѣй Вячьславъ яко и отецъ мнѣ, а тому его ищю, а Богъ ти помоглъ, а ты же Киевъ собъ, и ѣще надъ тѣмъ Пересопницю и Дорогобужъ еси у мене отнялъ, — а ты мя тако переобидиль» (промова Вячеслава, див. нижче).

Автор має свої улюблені «загальні місця», котрими заокруглює своє оповідання, подібно як то роблять казкарі:

«урадовашася радостію великою, и тако похвалиша Бога и его пречистую Матерь и силу животворящаго хреста, и пребыша у велицъ весельи и у велицъ любви»;

«с великою честю въѣхаша въ Киевъ, и ту поклонившеся святѣй Софѣ и святѣй Богородици Десятиннѣй, и пребыша у велицъ весельи и велицъ любви, и тако начаша жити»;

«Видивъ сына своего Изяслава въ здоровьи, похвали Бога и силу животворящаго хреста, и пребыша у велицъ любви и велицъ весельи, и тако начаша жити».

І тому подібні вирази, як «многое множество» (дружини, святителів і под.), «с великою честю і великою похвалою», «воззрѣвъ на небо», «озряся на святую Богородицю». Але

¹ В ориг. хибно: «поѣди».

взагалі якихось поетичних, образних виразів, порівнянь автор не вживає, ритму в своє оповідання не вводить, до поетичних цитат не звертається. Взагалі, ясно, хоче писати прозою, і коли стрічаються у нього якісь афоризми, крилаті слова, то в промовах діячів, очевидно, як реальна риса тодішнього святочного, піднесеного стилю (ми ще побачимо їх в такій ролі), сам же автор, очевидно, навпаки, омиває всякого штучного тону свого оповідання.

Його сила, котру він, правдоподібно, сам відчуває і нею любується, лежить в широкім, багатім оповіданні, котре не щадить слів, хоч і не впадає в беззмістовну многословність, пусті ампліфікації, але кохається в деталях, в реальній обстанові подій: не зазначає їх, а дійсно описує з замилюванням. Спеціально любить автор промови своїх героїв: держить їх широко, стараючись віддати в них не тільки оказійний зміст, але й улюблені, провідні ідеї цих героїв, індивідуальність їх мови, вживає для того їх улюблених приповідок («и рече слово то — Ізяслав — якоже и переже слышахомъ: „Не идетъ мѣсто к головѣ, но голова к мѣсту!“»). Сі промови, в котрих він викладає провідні мотиви головних діячів, заступає йому, власне, мотивування їх вчинків, до котрого він звертається сорозмірно мало, заховуючи об'єктивний характер свого викладу. Своєї індивідуальності він не висуває зовсім. Майже ніде (окрім хіба тільки що наведеної фрази) не говорить навіть в першій особі, і хоч ми з оповідання відчуваємо безпосередню близькість автора до подій та їх головних акторів, про те ніяких подробиць про його особу не знаходимо в сій просторій повісті, повній актуальних переживань.

Стільки щодо форми. Щодо змісту, то, як я зазначив, повість не тільки служить єдиним в своїй детальності джерелом для пізнання сеї критичної в історії української державності і культури доби, але й дає незрівнянний образ сучасного українського життя: княжо-дружинної верстви, її інтересів, провідних ідей і настроїв сього маленького світу. Автор займається виключно політикою, в тісній значенні слова: боротьбою князів «Володимиря племени» та боярських, дружинних груп, що були зв'язані з тими князями, за «части» й «волоости» «в Руській землі», їх «отчині». Се в перекладі на більш реальну мову означало розподіл княжих доходів з такої «часті» між дружинною групою, яка зв'язувала свої інтереси з кандидатурою даного князя. За сей тісний круг династичних рахунків, родинних умов і конвенцій, котрими правився розподіл цих уділів і доходів в княжій «отчині», і тих оружних розправ, котрими амбітники або покривджені в своїх інтересах князі «скріпляли» або

«поправляли» такі конвенції, автор майже не виходить. Справи громадські, економічні, культурні, навіть церковні його не займають. Духовенство не виступає як політичний чинник, тільки в декоративній ролі — того «множества святих», що при кожній зміні на престолі з образами й хрестами виходить санкціонувати нову богоданну владу. Громада ж — ті «Кияне» або просто «людие», що доволі часто виступають в повісті, хоч як силкувались, власне в цих роках більше ніж коли-небудь, виявити свою політичну активність або вплинути на княжу політику і дати бажаний оборот подіям (вирвати Київ з сеї неустанної княжої гризні і зробити Київщину замкненим володінням Мстиславового роду, з дідиченням в простій лінії, від батька до сина), ні політичних верховодів, ні автора повісті не потрапили змусити ставитися до їх змагань серйозно. Київська — і всяка інша — громада для нього і для них тільки об'єкт політики, многоголова нерозумна бестія, котру або поставляється перед фактом воєнною силою, або ведеться за собою різними штучками, граючи на всяких популярних гаслах, улюблених мотивах, але з гадкою її ніхто серйозно не рахується. Автор доволі об'єктивно оповідає, як його герой Ізяслав, улюбленець київської громади, безсердечно-егоїстично підманював і душив її, використовуючи як знаряддя, як воєнне м'ясо в своїх цілях, й у нього не виривається ані слова осуду на таке поведіння милого йому князя.

Все се, розуміється, дуже мало симпатично, але — се життя! Реальне, неприкрашене життя, і ми повинні бути вдячні авторові, що розгорнув перед нами такий живий і багатий образ сього не дуже то високого, але живого руху. Він показав нам тодішніх ділателів життя такими, які вони були: з головою занурені в свої маленькі, егоїстичні інтереси, котрі вони прикривали голосними фразами про інтереси «Руської землі» і «християн», кликали «Бога і Богородицю і Животворящий Хрест» в свідки своїх чесних замірів, а в той же час уперто і безоглядно, не жалуючи ні людських достатків, ні життя і крові, по трупах брели до тих дрібненьких егоїстичних цілей, в котрих бачили свою «честь». Маленький се сегмент життя, можна жалувати, що за ним в тіні застаються факти економічні й культурні, форми життя масового, народного, не стрівши такого прихильного пера, яке знайшли сі княжі коромоли. Але за браком подібних образів з інших сфер мусимо брати якнайбільше від сього, що нам дано скупую рукою традиції. І в загальній перспективі нашій, при бідності наших літературних пам'яток сей маленький барвистий образок княжо-

дружинних кругів стає промінчиком світла, котрий принагідно освітлює й інші сторони життя.

Кінець кінцем звичаї й обичаї княжого і дружинного обиходу, його мораль і *savoir-vivre* являються продуктом і показником загального культурно-соціального розвитку: в вищій верстві він проявляв себе найбільш яскраво, і форми її життя, його обряд, церемоніал і способи представлення служили моделями для ширших кругів, як то ми вже мали нагоду бачити, аналізуючи народну обрядовість в попереднім томі. Те наше доморodne українське лицарство, яке за взірцями візантійськими і західноєвропейськими, на тій же християнській основі, на аналогічних з західним феодалізмом підставах, під тими ж гаслами боротьби християнства з поганством розвивалось, як бачимо, у нас паралельно з західним, в формах аналогічних, але в значній мірі оригінальних¹,— воно послужило потім взірцем і джерелом для того народного лицарства, яке згодом, з різними змінами і новими домішками, вилилось в обиході козацьким. І власне дружинні повісті XII в., особливо ся повість про Ізяслава, дають нагоду побачити його і пізнати в нім ті провідні ідеї, які почасти звідти, почасти незалежно і паралельно, з спільних джерел розходилися в ширшій военній мужеській верстві.

Передусім, се культ честі, індивідуальної і національної, чи класової (руської воєнної верстви). «Братья и дружино! Богъ всегда Рускыя земли и Рускихъ сыновъ въ безчестьи не положилъ есть: на всихъ мѣстѣхъ честь свою взимали суть: нынѣ же, братье, ревнуймы тому вси, у всихъ земляхъ, и передъ чюжими языки дай ны Богъ честь свою взяти»,— говорить в нашій повісті її герой, сей бездоганний лицар князь Ізяслав². «Або честь свою добуду [обстою]. або голову свою положу» — се ходяче слово в княжім обиході, причім, одначе, ся «честь» дуже конкретно матеріалізується в «части в Руській землі» — в волості, відповідній родові і старшинству претендента-князя, в уряді і державі, відповідних родові і заслугам боярина-дружинника. З сим же в'яжеться почуття морального обов'язку «сором з себе зложити» і відомститися за всяку заподіяну кривду, оскільки б лише сили стало. «Аби Бог дав здоров'я, а мечь буде»,— як висловлюється той же Ізяслав.

Далі, культ лицарського слова, особливо запряженого «хрестним цілуванням», поставленого таким чином під охо-

¹ Ся тема — наше лицарство і лицарство західне, їх взаємовідносини і аналогії — досі не звертала на себе відповідної уваги: була предметом доволі побіжної студії Мик. Дашкевича, яка не викликала інтересу, і по ній ся цікава тема більше не трактувалась.

² Іпат., с. 310.

рону «животворящого хреста». Епізод повісті про смерть Володимира галицького, що постигла його за те, що він злегковажив хрестне цілування і зневажливо висловився про силу хреста (я не наводжу його тут, бо навів його вже раз, у своїй «Історії»), ілюструє сю віру й страх перед «переступленням чесного хреста». Воно тим не менше траплялось занадто часто на практиці, але кожен більш або менш щиро мусив тоді складати вагу такого переступлення на противну сторону, а свою справу ставив-таки під охорону животворящого хреста» як свідка своєї правди.

Так само годилось віддавати свої справи, мовлялось, «на суд Божий», котрого всяка «рать» і світова зброя являлась тільки знярядом. Сі невгомні коромольники і забіяки були на словах покірними і відданими слугами божими, які нічого іншого не діяли, тільки чинили волю божу і вичікували її вказівок. Можливо, що такими й мислили себе, бодай часто. В кожному разі, судячи з промов повісті, Бог і Богородиця не сходили з їх уст, коли вони говорили «в вікно», для публіки. «За всім Бог і сила хрестна», «а в тім — Бог», «а Богові судити!» В перекладі на реальну мову се значило: зброю в руки і ставаймо до бою!

Ся готовість в кожній хвилі віддатися на «волю божву». «стати на суд», зарискувати життям цінилась як прикмета мужа, «мужство» у властивім значенні. Справжній муж повинен бути на все готовим, спокійно глядіти в очі смерті і не тікати суда божого. Мужньому князеві годилось на чолі полку розпочати битву і дати приклад воякам. Битва — се був майже побожний акт: віддання себе божій силі. Смерть на полі в битві з іншим братом-князем тому не мала в собі нічого страшного, нікого не обурювала. Се був суд долі, котрий належало прийняти спокійно і гідно. І от бачимо, як Ізяслав, очевидно, без душевної трагедії, сам ранений, іде передусім поплакати над тілом свого близького свояка Володимира Давидовича, і тут же зараз, над теплим ще трупом, іде нарада, як би перехопити у ворожій сторони стіл помершого. Його рідний брат має, не гаючись, взявши тіло, як певного роду застав, спішитись до Чернігова, щоб засісти опорожнений стіл, взяти його, так би сказати, з рук убитого.

Але се були хоч неминучі, в очах сих людей, але все-таки прикрі речі. Властива, благородна, гідна мета «раті», для котрої приємно покласти голову власну і своїх товаришів — се «християне» і «Руська земля». «Страдати за Руськую землю» — се, властиво, єдиний зміст, єдина мета гідного князя. Се страждання протягом віків втілюється передусім в неустанній боротьбі з степовим поганством, і оборона

Русі, служба Русі являється zarazом службою християнству, подвигом божим, за котрий дістанеться божа нагорода, «вінець мученицький» тим, хто поляже на полі. Правда, в інших okazіях теж можна було себе потішати надією на сей вінець, бо коли складалось голову за правду і за хрестне цілування, то з сього теж виводили собі право на небесну заслугу (проти таких надмірних претензій виступає слово «о князях», з котрим ми стрінемося далі, його осторога свідчить про велике поширення таких безпідставних претензій на небесну заслугу). Але безсумнівною заслугою перед Богом таки — смерть і страждання за Руську землю і за християнство.

Поза тим рекомендується гуманність. Лякаючись неустанного кроворозливання в княжих кормолах проповідувала церква, громада і кінець кінцем сама дружинна верства відразу перед розливом крові, і се признавалось одиноким мотивом, перед котрим може відступити помста за кривди і бажання оправити свою честь — розлиття крові, християнської, розуміється. Найбільш завзяті кроворозливатели заявляють свій страх перед нею і готовість відступити (бодай на словах) від своїх оправданих претензій «християнь дѣля», задля християн.

Ся ж гуманність наказує милосердя до безпомічних і безборонних під час війни, до бідних і нездатних до праці — поза війною. Щедрота до духовенства, церков, монастирів, чорноризців, пошанування і любов до них — се та концесія, котру дружинна мораль робила церковній. Але під умовою, щоб вона не відбивалась не корисно: не підривала, не простужувала любові і щедроті до дружини, що зоставалась все-таки найвищою чеснотою князя і боярина. Чи мав би князь, і так само кожний впливовий боярин (який повинен був іти його слідами в відносинах до молодшої дружини) засоби на інші цілі, чи не мав їх, але він не повинен був збирати багатства ні для себе, ні для іншого призначення, тільки «давати дружині». Бо «любити» дружину над усе було його першим обов'язком і першою чеснотою.

Такий був в головніших рисах сей кодекс моралі, проповідуваний дружинною поезією, що заховалася до нас в таких малих останках, і дружинною повістю, що заховалася в останках більших та її доповнює. В сім напрямі виховувала вона свою воєнну верству. Повість про Ізяслава дає найбільш яскравий образ сеї дружинної моралі! Щоб його пізнати, я даю нижче виїмково великий виривок з неї.

Роблю се тому, що як літературний твір властивого значення ся повість не оцінювалась, не студіювалась і не звер-

тала на себе уваги. Її трактовано як історичне джерело, і я не думаю, щоб і тепер, по прочитанню сих заміток, багато знайшлося охочих познайомитися з нею з котрогось видання літопису. Та й той деформований вигляд, в котрих ся повість в сих виданнях (не дуже приступних зрештою) тепер знаходиться, ледве чи може підтримати таку охоту. Тим часом як літературний твір повість варта ближчої знайомості. По своїм літературним прикметам вона повинна зайняти місце поруч найславніших творів середньовічної літератури — лицарських епосів і романів. Її багатий, мальовничий стиль ставить її дуже близько до західних рицарських романів, хоч її зміст не фантастичний, а тверезо реальний.

Виймки вибираю з найповніше захованої, найменше перебитої часті повісті — історії останнього наступу Ізяслава на Київ 1151 р. і рішучої розправи його з Юрієм:

«Тої зими почав Ізяслав прислати до Андрія [Юрієвого сина] до Пересопниці і казав: "Брате, введи мене в любов до твого батька!" А послав, щоб оглянути його "наряд" [порядки], і як город стоїть. Бо вже перед тим підїхав в Пересопниці його брата Гліба, то пробував і сього зловити. Але не збувся замисел його, бо той город укріпив і дружину скूपив.

Ізяслав йому говорив: "У мене отчини нема ні в Уграх, ні в Ляхах, тільки в Руській землі; проси мені у батька волості по Горину". Андрій і просив батька за Ізяславом, але той не хотів йому дати волості.

Тоді Ізяслав рече: "Стрий мені волості не дає, не хоче мене в Руській землі, а Володимир галицький по його велінню взяв мою волость, а тепер знов до мого Володимира хоче на мене йти". Й роздумавши се, послав Ізяслав свого брата Володимира на Угри, до свого зятя короля, і сказав йому: "Ти мені рік, що Володимир [галицький] не сміє й голови піднести, а от я Юрія вигнав з Києва, і Юрій від мене тікає, а Володимир прийшов і змовився з Ольговичами і погнав мене з Києва! Отже, брате, як ти мені пообцяв: сїдай на коня!"

Король, то почувши, послав по всій землі по свою дружину і по всі свої полки. І так зібрав король всю свою силу і сів на коня. А до Ізяслава послав своїх мужів, кажучи йому: "Я вже з братом твоїм Володимиром звідти пішов, іди й ти відти, зібравши все, а буде Володимир знати, з ким собі зайшов!"

У Володимира ж були в Уграх приятелі, і послали вони до Володимира, повідаючи, що король уже йде на нього. Володимир же під той час стояв коло Белза, і тут почув, що король уже ввійшов у Гору. І покинув тут вози свої, а сам з дружиною своєю погнав до Перемишля. Король же, пройшовши Гору, взяв город Санок: посадника його взяли і сіл під Перемишлем багато пограбували.

Володимир, бачучи се, настрашивсь, і послав до архієпископа Кукніша і до інших двох єпископів і до мужів королівських, і допросився у них, давши багато золота і підкупивши, аби завернули короля. І вони намовили короля йти додому. Король послухав їх і почав мовити: "Тепер уже не час, ріки замерзають, ходім додому, а як ріки стануть, тоді як нам з ними Бог дасть". Бо вже було недалеко Дмитрового дня.

Так король рік і пішов, багато злого зробивши Володимирові.

І Володимира шурина свого¹ взяв із собою до Угорщини. Ізяслав бо² під той час, поміркувавши з зятем своїм, королем, і з сестрою своєю, королевою, оженили Володимира з донькою бана³. Послали її наперед до Ізяслава, до [міста] Володимира. А Володимир, тому що струдився, без дружини своєї, з [самим] конем своїм, zostавсь одпочивати у короля. Король велику честь йому зробив, і сестра його [Володимира, королева угорська], і мужі його, Обдарували його всякими дарами і відправили до брата свого Ізяслава. Відправляючи, король сказав Володимирові: "Отцеві⁴ мойому, а братові своему Ізяславові поклонись і явиш йому таке: "На мене⁵ цар угорський встає війною, і сеї зими та весни не можна мені сісти на коня до тебе. Та все-таки, отче, твій щит і мій не різні⁶: хоч мені самому не можна, але коли хочеш помочі — десять тисяч, чи більше, я тобі пошлю. А як Бог дасть, літом я в твоїй волі і тоді ми за свої обіди пімстимось, так як нам Бог дасть".

Володимир прийшов до свого брата Ізяслава, і Ізяслав, бачивши брата свого в здоров'ю і почувши від брата свого королеву мову і королеву любов, велико тішився. І сказав Ізяслав своему братові Володимирові: "Брате, Боже тобі поможи, що ти потрудивсь для моєї честі і для своєї! Але за те тут моїй спосі, а твоїй жоні показалося довго [без тебе]!"⁷

[Потім] сказав Ізяслав брату своему Володимирові: "Брате, ти був в Уграх у зятя свого короля, ти знаєш усю їх мисль і думу, [приходиться] тобі потрудитися знову задля моєї честі і своєї!" І так послав Ізяслав брата свого Володимира до Угор, до короля зятя свого, задля помочі. Володимир же сказав братові своему Ізяславові: "Се мені, брате, не в труд: я для честі твоєї і брата свого Ростислава⁸ поїду радо!"

І так Ізяслав послав свого брата Володимира до короля, зятя свого, і так рече: "Коли цар устав на тебе війною, то як уже тобі з ним Бог дасть! Отже як тобі самому не можна, то пусти мені поміч, як ти сам казав. А мені Бог (нехай буде) помічник на Юрія і на Ольговичів і на галицького князя. Коли, брате, тобі яка обіда, то вона не твоя, а моя обіда, а знов коли мені обіда, то се твоя!"

Король, послушавши сього, пустив Ізяславові з Володимиром десять тисяч доброго люду. Наперед же поїхати від короля і від Володимира послали до Ізяслава: "Зять наш король пустив тобі, братові своему, десять тисяч і так тобі мовить: "коли тобі десь обіда, то от тобі полки — іди з ними туди і мстися за свою обіду, а доспівши, сиди собі, брате!"

І Володимир прийшов до брата свого Ізяслава з угорськими полками. Ізяслав же, з'єднавшись з братом Володимиром і з Уграми, пішов на Київ. Кликали його Вячеславові мужі, Берендичі і Кияне.

¹ Ізяславового брата.

² Се «бо» (або подібна зв'язь) пропущене при редагуванні літопису, так що оповідання розірвалось.

³ Найвищого угорського достойника.

⁴ Угорський король Гейза зве Ізяслава батьком, як старшого брата своєї жінки.

⁵ Угорського короля.

⁶ «Твій щит і мій не розно еста».

⁷ Наступають дві записки, які здаються мені вставками обидві (друга — про перенесення тіла кн. Ігоря з Києва до Чернігова — таки безсумнівно); в зв'язку з тим, мабуть, змінена вступна фраза дальшого оповідання.

⁸ Ізяслав і Ростислав, старші брати, названі тут як голови династії.

І прийшов він до Пересопниці. В той час в Пересопниці був Андрій Юр'євич. Ізяслав же, прийшовши, ставув вище Пересопниці і спалив Зарічеськ. І тут прийшла до нього вість, що йде на нього Володимир галицький. Ізяслав, почувши се, почав думати з своєю дружиною, дружина ж стала говорити Ізяславі: "Княже, сам знаєш, як тобі сильно тяжко! От ти стоїш, прийшовши на рать, ідеш сюди на Юрія, а за тобою рать — Володимир; ти підеш на Юрія, а сі, зібравшись разом, йдуть за тобою, трудно нам дуже!"

Ізяслав же сказав своїй дружині: "Ви вийшли за мною з Руської¹ землі, позбавивши себе своїх сіл і своїх пожитків!² І я не можу зректись своєї дідини і отчини: або голову свою положу, або дійду своєї отчини, і всіх ваших пожитків. Коли мене дожене Володимир з сими, я з ним побачу суд божий, як мене Бог з ним розсудить. Коли ж стріне мене Юрій, побачу я суд божий над тими, як мене Бог з ними розсудить!"

І відправив Ізяслав звідти брата свого Святополка до Володимира [міста] — стерегти Володимира, а сам з братом своїм Мстиславом і з Борисом городеньським і з Уграми пішов до Дорогобужа. Дорогобужці вийшли з хрестами і поклонились, він же сказав їм: "Ви люде діда мого і отця мого, Боже вам поможи!" І так привітавши, відправив їх до міста. Дорогобужці ж сказали йому: "Се, княже, чужоземці. Угри, з тобою! Коли б не зробили якогось лиха нашому городові!" Ізяслав же рече їм: "Я вожу Угрів і всякі народи, але не на своїх людей: хто мені ворог, на того вожу, а ви нічого не бійтесь!"

І так сказавши, пішов повз [їх міста] і, перейшовши Горину, став тут на Хотрії. Відти пішов до Корческу, і Корчане, вийшовши, з радістю йому поклонились. Ізяслав же, минувши город здалека³, став на ріці, не дійшовши Случи.

Володимир же галицький прислав до Андрія⁴ Василька Ярославича, кажучи: "Ходи, брате, до мене!" Андрій приїхав до нього і зійшовся з ним коло Мильська. І пустили наперед сторожів, а самі пішли за ними. Ізяславі ж прийшла ся вість, що Володимир галицький, Андрій Юр'євич і Володимир Андр'євич прийшли під Дорогобуж з великою силою і переправляються через Горину. Ізяслав піднявся другого дня і перейшов Случ, відти перейшов через Чортів ліс на Ушеськ і перейшов під Ушеськом ріку Ушу.

Коли вже всі полки Ізяславі через Ушу перейшли, прийшли стрільці Володимира галицького і Андр'єві і Володимира Андр'євича на берег, над ріку Ушу. Ізяслав, почувши се, пустив своїх стрільців битися [з ними], і почали вони битися о ріку, а Ізяслав відійшов. Єсть там мала річка під містом, там він «ізполчився» з братом своїм Володимиром і сином своїм Мстиславом: стали на тій річці і стрілялись за неї. Ізяславі стрільці переганяли через ріку на той бік, а Галичане на сей. І тут Ізяславі стрільці вхопили у Галичан мужа і привели його до Ізяслава. Спитав його Ізяслав, рік йому: "Де твій князь?" — "Ото за грядом перший ліс, тут перейняла його вість про тебе, тут він і став, не посмів йти через ліс, а так рік: "Як підем через ліс, почнуть з нами битись, а сила наша за нами далеко, підождім тут!"

Почувши то, Ізяслав рече братові своєму Володимирові і синові своєму Мстиславі і всій дружині своїй: "Ідьмо на них знов!" Але дружина сказала йому: "Княже, не можна тобі йти на нього! ось перед

¹ Київської.

² «Живаний», вар.: «животовъ».

³ Се підчеркується дбайливість Ізяслава, щоб городам, які приймаля його, не сталось пригоди від його війська.

⁴ Юр'євого сина, що сидів Пересопниці.